

Bartosz WŁODARSKI

Uniwersytet Jagielloński

bartosz.wlodarski@uj.edu.pl

JEDEN CEL – DWIE DROGI

O RECEPCJI WZORCÓW FRANCUSKICH NA PRZYKŁADZIE KRAKOWSKIEJ I WARSZAWSKIEJ SZKOŁY NAUK POLITYCZNYCH OD CZASÓW ZABORÓW DO 1939 R.

ABSTRACT One goal – two roads. Reception of the French model on the example of the Cracow and Warsaw schools of political sciences from the Partitions of Poland to 1939

This paper aims to present how École Libre des Sciences Politiques in Paris affected the development of political sciences in Poland. Two schools based on the French model were set up in Cracow and Warsaw by Michał Rostworowski and Edmund Jan Reyman, former students of the French school. In this article, the Warsaw School of Political Sciences and the Jagiellonian University's School of Political Sciences are described from the perspective adopted by Rostworowski in his study devoted to École Libre des Sciences Politiques. The paper describes the attempts to adapt the French model to the Polish conditions and shows two ways of its reception. The Warsaw school gained an academic status and became an all-Polish centre of political sciences while the school in Cracow was incorporated into the Jagiellonian University and created an academic environment based on the master-disciple relationship. It marked the beginning of what Marek Sobolewski described as the Cracow school of political sciences.

Słowa kluczowe: Uniwersytet Jagielloński, Szkoła Nauk Politycznych, nauki polityczne, Kraków

Keywords: The Jagiellonian University, School of Political Sciences, Political Sciences, Cracow

Wśród polskich placówek naukowo-dydaktycznych, w których w dwudziestoleciu międzywojennym uprawiano szeroko pojęte nauki polityczne, na szczególną uwagę zasługują dwie szkoły związane z „królewskimi” miastami – Krakowem i Warszawą¹. Wyróżnia je i łączy wyraźny cel – próba zbudowania nad Wisłą centralnego, niezależnego i nowoczesnego instytutu, mającego być kuźnią kadr polskich elit państwowych, politycznych, administracyjnych i dyplomatycznych, inspirowanego modelem paryskiej Wolnej Szkoły Nauk Politycznych (École Libre des Sciences Politiques).

Artykuł jest próbą pokazania znaczącej siły oddziaływania tej szkoły, której ustrój zdeterminował kształt dwóch ośrodków kluczowych dla rozwoju polskiej nauki o polityce. Podjęto tu także próbę charakterystyki sposobu adaptacji wzorów francuskich do polskiej rzeczywistości i przedstawienia dwóch odmiennych dróg, które doprowadziły w przypadku szkoły warszawskiej do powołania mającej status uczelni wyższej Akademii Nauk Politycznych, a w odniesieniu do Krakowa zakorzenienia się nauk politycznych i ich zespolenia z Uniwersytetem Jagiellońskim.

Odmienne były losy twórców obu polskich szkół, należeli oni także do różnych generacji. Obaj studiowali nauki polityczne w Paryżu, ale gdy twórca krakowskiej politologii, późniejszy profesor Wydziału Prawa UJ, jego dziekan i rektor Michał Rostworowski kończył ową francuską uczelnię w roku 1891², przyszedł twórca i dyrektor warszawskiej szkoły, a następnie rektor Akademii Nauk Politycznych Edmund Jan Reyman był zaledwie kilkuletnim chłopcem³. Gdy przyjrzeć się powołanym przez obu ojców założycieli pierwszym instytucjom, na których bazie miały wykiełkować późniejsze szkoły nauk politycznych, różnice czasowe nieco się zacierają. Pierwsza szkoła, której *spiritus movens* był Rostworowski – Polska Szkoła Nauk Politycznych (PSNP) – rozpoczęła działalność w roku 1911, a Szkoła Nauk Społecznych i Handlowych (SNSiH) Reymana ledwie kilka lat później, w roku 1915⁴. Szkoła ta, w ewolucyjny sposób rozwijając kolejne specjalizacje, płynnie przekształciła się w roku 1918 w Szkołę Nauk Politycznych. Szkoła krakowska została reaktywowana nieco później, w latach 1920-1921, jako placówka afiliowana przy Wydziale Prawa UJ⁵.

¹ Większość szkół o profilu politologicznym miała charakter specjalistyczny. W stolicy obok Szkoły Nauk Politycznych istniały powiązany z nią organizacyjnie Instytut Studiów Handlowych i Orientalistycznych oraz Instytut Wschodni i afiliowana przy nim Szkoła Wschodoznawcza. Odrębny Wydział Nauk Politycznych i Społecznych miała Wolna Wszechnica Polska (WWP), a Wydział Prawa UW nosił w latach 1918-1926 nazwę Wydział Prawa i Nauk Politycznych. W Wilnie prowadzono studia sowietoznawcze i poświęcone krajom bałtyckim, a w Poznaniu zachodniosłowiańskie.

² Arch. UJ, sygn. S II 619: Akta osobowe Michała Rostworowskiego, *Curriculum vitae*.

³ Edmund Jan Reyman urodził się 13 I 1885 r. Zob.: Arch. PAN w Warszawie, sygn. PAN/III/68/III/1.63: Materiały Edmunda J. Reymana: Życiorys, przebieg pracy, ankieta personalna i rodzinna.

⁴ Zob.: Arch. UJ, Zespół Akt Polskiej Szkoły Nauk Politycznych, sygn. PSNP 1: Organizacja szkoły. Por.: *Rocznik I Szkoły Nauk Społecznych i Handlowych w Warszawie z programem wykładów na rok szkolny 1916/17*, Warszawa 1916, s. 6.

⁵ Arch. UJ, Zespół Akt Szkoły Nauk Politycznych, sygn. SNP 2: Organizacja Szkoły w latach 1920-1949, wznowienie działalności 1920-1922. Dla uniknięcia nieporozumień powszechnie nazywano krakowską Szkołę Nauk Politycznych z lat 1920-1949 Szkołą Nauk Politycznych Uniwersytetu

Wydaje się, że czas, kiedy Rostworowski studiował w École Libre des Sciences Politiques (którą ukończył z Wielkim Wyróżnieniem – *avec La Grande Distinction*), był dla niego okresem formacyjnym. Już rok po ukończeniu paryskiej szkoły, w 1892 r., a jeszcze przed uzyskaniem doktoratu na Wydziale Prawa UJ, napisał on studium poświęcone École Libre des Sciences Politiques. Zawiera ono najpełniejszy bodaj w owym czasie obraz francuskiej szkoły i wyjaśnia przyczyny fascynacji nią polskich elit politycznych, które miały możliwość podjęcia tam studiów. Analiza tej skromnej na pozór broszury pozwala zobaczyć, jakie aspekty programowe i organizacyjne tej uczelni stanowiły wzorzec dla twórców krakowskiej i warszawskiej politologii. Rostworowski pokazał jednak coś, co w znaczący sposób wykracza poza opis tej instytucji naukowo-dydaktycznej i z młodzieńczym entuzjazmem potrafił także przekazać zbiorowe emocje – swoistego ducha wspólnotowego (*esprit de corps*), który towarzyszył mu później przez całe życie i wydaje się, że w podobny sposób ukształtował osobowość Reymana.

Widać wyraźnie, jak wielkim szacunkiem Rostworowski darzył założyciela i dyrektora École Emila Boutmy. Uważał, że to jego pomysły i determinacja zdecydowały o niepowtarzalnym charakterze więzi i stosunków, które powstały między wykładowcami i pedagogami a studentami szkoły i przesądziły o tym, że stała się ona prawdziwą wspólnotą. Pisał o tym tak: *Obok politycznych i naukowych zasług, trzeba zaś uczcić i wielkie, może największe, gdyż bardzo rzadkie, zasługi pedagogiczne Szkoły. Kwestya to zapewne bardzo delikatna, a ślady tego wpływu dla oka ludzkiego niewidoczne, gdyż ukryte spoczywają na dnie sumienia; ale nie ma ani jednego z tych, co Szkołę przeszli, co by nie przyznał, że w atmosferze, którą oddychał, jest coś uszlachetniającego, dzięki czemu najgorsi stają się i czują lepszymi, że pośród młodzieży jest tam jakiś zapach do wszystkiego co piękne, wzniosłe i bezinteresowne, zapach, który ogarnia nawet najbardziej chłodnych i wyciska na ich charakterze nigdy niezatarte piętno*⁶.

Rostworowski zwracał uwagę, że urzeczywistnienie tego celu, możliwe dzięki właściwej organizacji instytucji, zrealizowane być może wyłącznie w warunkach wolności i pełnej autonomii. Wyjaśniając sens nazwy, akcentował przymiotnik *libre*, który oznaczał niezawisłość od władz państwowych i administracyjnych oraz niezależność od wpływu partii politycznych. Uważał, że zależność instytucjonalna i finansowa od rządu rodzi pokusy ingerowania urzędników w sprawę szkoły, a w efekcie prowadzi do nacisków personalnych na wykładowców i naginania programów do wymogów polityki⁷.

Jak pisał Rostworowski, program Wolnej Szkoły Nauk Politycznych cechowało szerokie ujęcie zjawisk politycznych, dające studentom dogłębną wiedzę pozwalającą nie tylko na fragmentaryczne poznanie, ale też na prawdziwe zrozumienie polityki, jej uwarunkowań wewnętrznych i zewnętrznych, a także umiejętność przewidywania rozwoju

Jagiellońskiego, w skrócie SNP UJ (w celu odróżnienia jej od wcześniejszej – PSNP). Takie właśnie nazewnictwo przyjął jeden z dyrektorów szkoły, Ludwik Ehrlich, a za nim Andrzej Zięba i Bartosz Włodarski. Zob.: A. Zięba, *Szkoła Nauk Politycznych Uniwersytetu Jagiellońskiego*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2001, t. 53, z. 2, s. 213; B. Włodarski, *Szkoła Nauk Politycznych Uniwersytetu Jagiellońskiego 1920-1949*, Kraków 2015, *Societas*, 76.

⁶ M. Rostworowski, *Wolna Szkoła Nauk Politycznych w Paryżu*, Kraków 1892, s. 20.

⁷ *Tamże*, s. 5.

sytuacji politycznej. Doceniał wagę prowadzonych w szkole badań porównawczych – ustrojowych, ekonomicznych i doktrynalnych – pozwalających studentom spojrzeć na rodzime problemy z szerszej perspektywy, a także dokonać syntezy i weryfikacji pewnych teorii czy ocenić działalność instytucji. Temu miała także służyć struktura szkoły zbudowana wokół czterech głównych wydziałów: dyplomatycznego, administracyjnego, prawa publicznego i finansowo-ekonomicznego⁸. Rostworowski uważał, że program szkoły odpowiada na wyzwania współczesności i przedkłada analizę współczesnych zjawisk nad stosowaną wówczas powszechnie analizę historyczną oraz podkreślał, jak wielką wartość ma dokonanie przez szkołę wyboru metody poznawczej, która opiera się na empirycznym poznaniu i rozumieniu polityki oraz odrzuca wszelkie teorie abstrakcyjne i dogmatyzm. To podejście sprawiało, że od każdego studenta szkoły wymagano już nie tylko pilności, dyscypliny i przyjmowania tego, co wykładane jest *ex cathedra*. Pisał: *Przeciwnie, chodzi głównie o wyrobienie w nim zdrowego sądu drogą jawnego, odbywającego się prawie przed oczyma, grupowania tłumaczenia i wyjaśniania faktów i zjawisk życia politycznego*⁹.

Kolejnym elementem, na który zwracał uwagę, była obok programu strona techniczno-organizacyjna szkoły. Ten, jak to określał, *aspekt higieniczny urządzenia wewnętrznego szkoły* miał dla niego ogromne znaczenie w budowaniu jej spójności instytucjonalnej. Pisał, że urządzenie trzech sal wykładowych, nowoczesnie oświetlonych, zawsze przewietrzonych daje gwarancję komfortu studiowania. Podkreślał też rolę innych pomieszczeń, jak choćby hallu, który był miejscem kularowych, często burzliwych dyskusji. Inną rolę odgrywała biblioteka, gdzie głośne rozmowy były zabronione. Obszerne zbiory książek i czasopism, także zagranicznych, z których korzystać można było tylko na miejscu, miały skłaniać młodzież do wspólnego studiowania i przyczyniać się do jej integracji, ponieważ dyrektor pragnął *stworzyć z wychowañców swoich jedną jakby rodzinę, mającą swój dom własny, gdzie by czuć się mogli jak u siebie, a za murami którego byliby związani najróżnorodniejszymi miłymi wspomnieniami. Szeroko i szlachetnie rozumiał on, że uwzględniając potrzeby umysłu, nie trzeba zapominać o potrzebach serca, a momentu społecznego poświęcać momentowi indywidualnemu*¹⁰.

Temu celowi podporządkowany był także sposób pracy ze studentami. Rostworowski podkreślał wspólnotowy charakter nauki, która odbywała się w duchu koleżeństwa i solidarności pomiędzy prowadzącymi wykłady a słuchaczami. Rola profesora w tym modelu nie ograniczała się jedynie do wykładów, których było stosunkowo niewiele, bo około dwóch godzin dziennie dla każdej specjalizacji. Pedagog miał niejako schodzić ze swej katedry i być kimś w rodzaju przewodnika swoich uczniów. Sposobem osiągnięcia tego celu było częste organizowanie zajęć praktycznych, polegających np. na wcielaniu się przez studentów w role dyplomatów lub parlamentarzystów reprezentujących interesy danego kraju bądź stronnictwa politycznego i prowa-

⁸ *Tamże*, s. 12. W roku 1886 powołano sekcję kolonialną.

⁹ *Tamże*, s. 9 i nast.

¹⁰ *Tamże*, s. 15.

dzeniu przez nich negocjacji zgodnie z procedurami obowiązującymi w konkretnej sytuacji politycznej¹¹. Wydaje się, że metoda partnerskiego traktowania młodzieży przynosiła doskonale rezultaty. Rostworowski przytoczył w swojej pracy przykład, który najlepiej opisuje jej zapał dla takiego sposobu studiowania. Jak pisał, na zajęcia przychodzili wszyscy bez wyjątku – *chorzy z łóżek się ściągają, a zdarzył się wypadek, że jeden z uczniów z raną na czole powstał z uderzenia drzwi – na całej prelekcji z isticie stoicką zimną krwią przesiedział, aby ani jednego słowa z wykładu nie opuścić, i dopiero po skończeniu udał się podtrzymywany przez kolegów do szpitala, gdzie mu ranę szeroką na palec zaszyci*¹².

Wyjątkowo pozytywnie oceniał ducha solidaryzmu, który panował w paryskiej szkole, a instytucjonalny wyraz znajdował w organizacji, jaką był Związek Uczniów Szkoły Nauk Politycznych. Należeli do niego uczniowie i absolwenci szkoły bez względu na społeczne pochodzenie, narodowość, rasę czy status materialny. To zróżnicowanie uważano za walor, gdyż – jak pisał Rostworowski – *na przykład wymiana poglądów z Turkiem czy Grekiem lub Bułgarem więcej światła na kwestię wschodnią rzuci, niż całe tomy dzieł przeczytanych*¹³. To zdanie najlepiej oddaje drugą – obok integracyjnej – funkcję Związku Uczniów. Był on swoistym forum dialogu na temat bieżących problemów politycznych. Dyskusje organizowane w sekcjach – ekonomicznej, dyplomatycznej i prawniczej – inspirowane były wykładami bądź zaproponowanymi przez profesorów tematami. Studenci szkoły mogli też uczestniczyć w bardzo nowatorskich grupach badawczych (*Groupes de travail*) o organizacji zbliżonej do seminariów. Na ich spotkaniach poruszano problemy i stawiano pytania, na które współczesna nauka nie znalazła jeszcze odpowiedzi. W spotkaniach tych referentami mogli być jedynie uczniowie, którzy ukończyli kompletny kurs szkoły, a tylko w drodze wyjątku, za zgodą dyrekcji, wybitni studenci drugiego roku studiów. Prelegent opracowywał i przedstawiał temat, po czym bronił swojego stanowiska w powszechnej dyskusji. Było to tym trudniejsze, że opiekę naukową nad tymi seminariami sprawowało kolegium składające się z kilku wybitnych w danej dziedzinie profesorów¹⁴.

Studia w paryskiej École, którą Rostworowski uważał za *szkołę w najszlachetniejszym tego słowa znaczeniu, szkołę umysłu, serca i charakteru, uczącą patriotyzmu, poświęcenia dla idei, hartu ducha, samodzielności i poszanowania przekonań*¹⁵, stały się dla niego inspiracją do założenia w Krakowie podobnej placówki. Uważał ją za potrzebną zarówno dla rozwoju niezależnej politologii, jak i kształcenia polskiej młodzieży w warunkach zaborów. Bliski współpracownik profesora i jego asystent w PSNP Bohdan Winiarski podkreślał, że to właśnie Rostworowski zjednał dla tej idei swoich przyjaciół, studentów École Libre des Sciences Politiques – Włodzimierza Czerkawskiego i Władysława Leopolda Jaworskiego, a potem innych profesorów Wydziału Prawa, i tak powstała w r.

¹¹ Tamże, s. 15-16.

¹² Tamże, s. 14.

¹³ Tamże, s. 17.

¹⁴ Tamże, s. 17-18.

¹⁵ Tamże, s. 21.

1911, na wzór słynnej Szkoły paryskiej, Polska Szkoła Nauk Politycznych¹⁶. W owym czasie to właśnie skupione wokół Rostworowskiego i jego PSNP środowisko krakowskich uczonych snuło dalekosiężne plany i miało ambicje odegrania roli integracyjnej dla wszystkich trzech zaborów. Wydawało się to możliwe właśnie w Galicji i Krakowie, na terenie cieszącym się w porównaniu z pozostałymi dzielnicami największą autonomią. W wywiadzie udzielonym Witoldowi Kozłowskiemu w 1911 r. Rostworowski mówił o tym tak: *Zadaniem naszym na dalszą metę jest synteza stosunków prawno-politycznych pod trzema zaborami. Na dalszą metę – bo myśl ta obecnie kietkuje [...], później dopiero, po latach może kilkunastu, spodziewać się należy uwieńczenia tych wysiłków i dokonania syntezy w ścisłym znaczeniu tego słowa*¹⁷.

Dlatego też ludzie bliscy Rostworowskiemu byli zgodni, że należy zbudować placówkę naukową otwartą dla studentów ze wszystkich ziem dawnej Polski, swego rodzaju centrum nauk politycznych¹⁸, co mogłoby przeciwdziałać tendencjom dezintegracyjnym w społeczeństwie polskim. Całe środowisko związane z tworzeniem PSNP dostrzegało także konieczność wdrażania programu edukacji społeczeństwa i upowszechniania kultury politycznej właśnie poprzez utworzenie uczelni krzewiącej podstawy nauk politycznych przede wszystkim wśród warstw średnich¹⁹.

Rostworowski tak szkicował cele i priorytety, które PNSP miałyby realizować wobec poszczególnych dzielnic: w odniesieniu do Kongresówki proponował wspieranie samorządności lokalnej dzięki dobremu przygotowaniu merytorycznemu lokalnych elit, dla zaboru pruskiego widział przede wszystkim rolę szkoły w oczyszczeniu nauki z rządowej propagandy i tendencyjności, dla Galicji zaś szansą miało być poprawienie jakości życia publicznego przez zastąpienie agitacyjnie podkształconych polityków ludźmi gruntownie wykształconymi²⁰. W kierownictwie szkoły liczone także na zwiększenie siły samorządów lokalnych i ruchów kooperatywnych – towarzystw bankowych, ubezpieczeniowych i spółdzielni, w których do piastowania stanowisk kierowniczych fachowa wiedza była potrzebna najbardziej²¹. Rostworowski za jeden z podstawowych celów szkoły uważał także wspieranie spółdzielczości. Założenie szkoły nie miało być celem samym w sobie, bezrefleksyjnym

¹⁶ Łomżanin [B. Winiarski], *Michał Rostworowski*, [w:] *Straty kultury polskiej 1939-1945*, red. A. Ordega, T. Terlecki, t. 1, Glasgow 1945, s. 200. Do grona wspierających starania Rostworowskiego profesorów UJ można zaliczyć m.in.: Bolesława Ulanowskiego, Józefa Milewskiego, Kazimierza Kumanieckiego, Stanisława Kutrzebę, Adama Krzyżanowskiego czy Stanisława Estreichera. Zob. szerzej: L. Hajdukiewicz, *Geneza i początki Polskiej Szkoły Nauk Politycznych w Krakowie*, [w:] *Studia z dziejów oświaty i kultury umysłowej w Polsce XVIII-XX w. Księga ofiarowana Janowi Hulewiczowi*, red. R. Dutkova, J. Dybiec, L. Hajdukiewicz, Wrocław 1977.

¹⁷ W. Kozłowski, *W sprawie nowo powstałej instytucji naukowej*, interview z prof. dr Michałem Rostworowskim, Kraków 1911, s. 5.

¹⁸ Zob. także: A. Zięba, *Miejsce i rola Profesora Michała Rostworowskiego w rozwoju nauk politycznych na Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie*, „Politeja” 2012, nr 1, s. 262.

¹⁹ L. Hajdukiewicz, *Geneza...*, s. 140.

²⁰ W. Noskowski, *W sprawie Polskiej Szkoły Nauk Politycznych*, Kraków 1911, s. 6 i nast.

²¹ R. Rybarski, *Polska Szkoła Nauk Politycznych w Krakowie*, Kraków 1913, s. 148.

naśladowaniem wzorów zachodnich, ale narzędziem realizacji zadań politycznych i walki o niezależność Polaków²².

Funkcję tę spełniać miała właśnie Polska Szkoła Nauk Politycznych (PSNP 1911-1914) – prywatna, niezależna placówka dydaktyczna. Rostworowski był głęboko przekonany o konieczności pozauniwersyteckiego kształcenia w dziedzinie politologii, a wynikało to m.in. ze znajomości historii działającej na Wydziale Prawa UJ Katedry Umiejętności Politycznych, która była dowodem na to, że w warunkach zaborowych zależność uniwersytetu od władz administracyjnych prowadziła do tego, iż wykładany przedmiot „Umiejętności polityczne” był raczej narzędziem ideologizacji i germanizacji niż edukacji świadomych politycznie obywateli²³. Także dlatego prywatna, niezależna finansowo, organizacyjnie i naukowo École Libre des Sciences Politiques stała się dla niego inspiracją i wzorem, który próbował zaadaptować do polskich warunków.

W dokumentach szkoły znaleźć można wiele dowodów potwierdzających fakt, że niezależność placówki miała dla niego elementarne znaczenie i nie zamierzał z niej zrezygnować nawet w obliczu poważnych kłopotów finansowych. Dowodem niezłomności jego postawy w kwestii niezawisłości szkoły było m.in. wystąpienie podczas obrad Towarzystwa Polskiej Szkoły Nauk Politycznych (TPSNP). Katastrofalna sytuacja finansowa i całkowity brak środków spowodowały, że zwróciło się ono do wpływowych polityków ze sfer konserwatywnych i endeckich z prośbą o pomoc finansową. Ci pieniądze obiecali w zamian za możliwość współdecydowania o profilu naukowym i charakterze szkoły. Rostworowski, wspierany przez Czerkawskiego i Jaworskiego, odpowiedział jasno i stanowczo: wywalczenie środków materialnych pozostaje nadal ważnym celem, ale nie może się to odbywać kosztem samodzielności szkoły²⁴. Innym razem – także na etapie zabiegania o środki dla projektowanego przedsięwzięcia – Roman Dmowski zaproponował Rostworowskiemu własnych kandydatów na wykładowców konkretnych przedmiotów, na co ten się jednak nie zgodził²⁵. Zanotował też w dziariuszu 17 października 1909 r. otrzymaną od Władysława Leopolda Jaworskiego informację, że środowisko wszechpolaków, uznawszy, iż nie ma żadnego wpływu na projektowaną przez Rostworowskiego szkołę, planuje założenie własnego ośrodka nauk politycznych²⁶.

Dyrektor PSNP podkreślał także rolę metodologii mającej dawać solidne narzędzia badawcze, tak by szkoła mogła odgrywać rolę instytutu statystycznego ziem polskich²⁷. Określał tę metodologię i rolę, jaką ma ona odgrywać w działalności szkoły, słowami: *Synteza jest ideałem, do którego dążymy. Drobiazgowa analiza jest drogą, od której zaczy-*

²² Arch. UJ, Zespół Akt Polskiej Szkoły Nauk Politycznych, sygn. PSNP 1: Otwarcie naukowego kursu współdzielczego z 16 lutego 1913, przemówienie Rostworowskiego w siedzibie Towarzystwa Rolniczego.

²³ Zob. szerzej: B. Włodarski, *Szkoła...*, s. 17-26.

²⁴ Arch. UJ, Zespół Akt Polskiej Szkoły Nauk Politycznych, sygn. PSNP 1: Notatki z protokołów walnego zgromadzenia i posiedzeń zarządu TPSNP.

²⁵ Arch. UJ, Zespół Akt Polskiej Szkoły Nauk Politycznych, sygn. PSNP 1: Notatki Rostworowskiego z lat 1909-1912.

²⁶ Tamże.

²⁷ Tamże.

*namy i którą kroczyć chcemy, a długości jej dzisiaj nawet przewidzieć nie jesteśmy w stanie. Szeregi profesorów Szkoły i pokolenia jej słuchaczy – to nie luźna masa oddzielnie kroczących jednostek – to zastęp jeden ciągły robotników przebijających się wspólnie przez ciemności i twardą opokę ku światłu*²⁸. Była więc szkoła instytucją projektowaną na dzieściolecia, a efekty działalności miały przyjść po jej trwałym zakorzenieniu się w społeczeństwie polskim we wszystkich trzech zaborach. To przekonanie tłumaczyć może optymizm Rostworowskiego w pierwszych latach jej funkcjonowania, przejawiający się choćby w planach budowy odrębnego budynku szkoły²⁹.

Pierwszym krokiem na drodze do zrealizowania idei Rostworowskiego było powołanie TPSNP, które ukonstytuowało się 12 listopada 1909 r. Oprócz trzech ojców założycieli szkoły, to jest Michała Rostworowskiego – wybranego na przewodniczącego TPSNP – Włodzimierza Czerkawskiego i Władysława Jaworskiego, w skład Towarzystwa weszli także: Bolesław Ulanowski, Józef Milewski, Stanisław Henryk Badeni i Stanisław Starowieyski³⁰. Środki finansowe potrzebne do uruchomienia szkoły w końcu pozyskano z dotacji Sejmu Galicyjskiego i zasiłków Ministerstwa Wyznań i Oświecenia³¹.

Powstała w ramach organizacyjnych TPSNP szkoła była studium uzupełniającym z dwuletnim programem wykładowym i zajęciami, które odbywały się popołudniami, tak by można było naukę w niej łączyć z innymi studiami lub pracą zarobkową. Cenzusem naukowym, który stawiano uczniom, była matura, choć dyrektor miał dużą swobodę oceny kwalifikacji przyszłych słuchaczy. Kancelaria szkoły mieściła się w prywatnym mieszkaniu Rostworowskiego, przy ul. Studenckiej 8³². Sprawy administracyjne prowadził on sam lub korzystając z pomocy asystenta – sekretarza szkoły Bohdana Winiarskiego. Cały ciężar organizacyjny związany z zebraniem zespołu prelegentów, uzgodnieniem z nimi programu zajęć, przygotowaniem grafiku i innymi „kwestiami technicznymi” wykonał sam Rostworowski wiosną 1911 r.³³ Otwarcie szkoły nastąpiło 3 października tego roku³⁴, a wykłady rozpoczęły się 3 listopada³⁵.

Niezwykle ważne było przyjęcie podziału wykładanych przedmiotów na bloki programowe. Przedmiotem egzaminu były wszystkie treści wykładane w szkole, ujęte w trzy następujące grupy: historyczno-geograficzną, polityczno-administracyjną i ekonomiczno-statystyczną. Można było zdawać cząstkowe egzaminy po każdym roku studiów lub jeden całościowy na ich zakończenie.

²⁸ Arch. UJ, Zespół Akt Polskiej Szkoły Nauk Politycznych, sygn. PSNP 1: Rękopis przemówienia inauguracyjnego z roku 1911.

²⁹ U. Perkowska, *Studia i kursy zawodowe na Uniwersytecie Jagiellońskim w latach 1868/69-1938/39*, Kraków 1995, s. 43 i nast., *Studia nad Kształtowaniem się Inteligencji w Polsce w XIX i XX Wieku*, 2.

³⁰ Zob. szerzej: L. Hajdukiewicz, *Geneza...*, s. 137. Por.: B. Włodarski, *Szkoła...*, s. 44-57.

³¹ Arch. UJ, Zespół Akt Polskiej Szkoły Nauk Politycznych, sygn. PSNP 2.

³² Tamże.

³³ Arch. UJ, Zespół Akt Polskiej Szkoły Nauk Politycznych, sygn. PSNP 1: Organizacja szkoły, notatki Rostworowskiego z lat 1909-1912.

³⁴ Arch. UJ, Zespół Akt Polskiej Szkoły Nauk Politycznych, sygn. PSNP 3: Druk ulotny z informacją o rozpoczęciu działalności z listopada 1911 roku.

³⁵ Arch. UJ, Zespół Akt Polskiej Szkoły Nauk Politycznych, sygn. PSNP 3: Programy wykładów.

Kadra nauczająca PSNP budowana była wokół zespołu profesorów i docentów Wydziału Prawa UJ. Dobór tego zespołu w znacznej mierze zależał od dyrektora szkoły, który osobiście uzgadniał plany programowe i skład wykładowców w danym roku szkolnym. W ciągu czterech lat działalności szkoły zajęcia prowadziło trzydziestu dziewięciu wykładowców³⁶. Wielu z nich zajmowało się problematyką szczegółową, dotyczącą spraw gospodarczych, geograficznych i mającą charakter użyteczny. Byli to m.in. Franciszek Bujak („Geografia polityczna ziem polskich”), Tadeusz Łopuszański („Szkolnictwo ludowe i średnie”), Józef Bocheński („Administracja górnictwa”) czy najaktywniejszy spośród wszystkich wykładowców szkoły Włodzimierz Czerkawski (m.in. „Rozwój gospodarczy ziem polskich w drugiej połowie XIX w.,” „Polityka przemysłowa”, „Polityka społeczna”)³⁷.

Cechą charakterystyczną PSNP było nasycenie jej programu zagadnieniami ustrojowymi. Wykłady, których centralnym punktem i przedmiotem refleksji było państwo, prowadzili m.in. Rostworowski („Ustrój państwowy austriacki”, „Rozwój konstytucji angielskiej”), Winiarski („Ustrój państwowy rosyjski”, „Ustrój polityczny i administracyjny współczesnej Francji”), Władysław Wróblewski („Ustrój administracyjny austriacki”), Konrad Kolszewski („Ustrój administracyjny niemiecki i pruski”), Joachim Bartoszewicz („Stosunki polityczne, administracyjne i społeczne na Rusi”) czy Stanisław Kutrzeba („Ustrój państwowy Polski za panowania Stanisława Augusta”)³⁸.

Jeśli założyć, że główną miarą sukcesu PSNP, miałyby być liczba uczniów i absolwentów, to statystyki pokażą umiarkowane powodzenie tego przedsięwzięcia – zwłaszcza gdy weźmiemy pod uwagę skalę zaangażowanych środków, liczbę wykładowców i osobisty wkład pracy Rostworowskiego. Z zestawień dokonanych przez Urszulę Perkowską wynika, że w ciągu dwóch pełnych lat szkolnych i jednego roku przerwane go wybuchem wojny w latach 1911/12-1913/14 wszystkie trzy roczniki studiujące w PNP liczyły razem pięćdziesięciu dziewięciu słuchaczy³⁹. Skromne efekty działalności szkolnej przerwane zostały w roku 1914 wybuchem wielkiej wojny.

Tego samego roku w lutym w Warszawie powstały zręby organizacyjne środowiska, które stworzyło warszawską Szkołę Nauk Politycznych i przez całe dwudziestolecie międzywojenne wspierało organizacyjnie i finansowo wszelkie inicjatywy edukacyjne inicjowane przez Edmunda Jana Reymana. Było to Koło Lipszczań (KL) – silnie zintegrowana grupa byłych emigrantów z Kongresówki, ale także z innych zaborów, absolwentów uczelni lipskich, przede wszystkim Akademii Handlowej. Mieli oni na obczyźnie własne stowarzyszenia studenckie i organizacje, m.in. Concordię (zarejestrowaną jako Polisher Akademischer Philosophischer Verein, przekształconą następnie

³⁶ B. Włodarski, *Szkola...*, s. 323.

³⁷ Arch. UJ, Zespół Akt Polskiej Szkoły Nauk Politycznych, sygn. PSNP 3: Programy wykładów.

³⁸ Zob. szerzej: B. Włodarski, *Szkola...*, s. 17-26, 59-67.

³⁹ W szkole najliczniejsi byli uczniowie z Królestwa Polskiego i terenów Rosji, którzy stanowili 69,5% wszystkich studiujących, z Krakowa i Galicji pochodziło 22% uczniów, a z zaboru pruskiego 8,5%. Zob.: U. Perkowska, *Studia...*, s. 46.

w Towarzystwo Spójnia), Unitas czy Bratnią Pomoc studentów-Polaków, popularnego Bratniaka. W dwóch ostatnich aktywnie działał Reyman, pełniąc m.in. funkcje prezesa i członka zarządu⁴⁰.

Wśród członków KL można wyróżnić postaci wybitne. Obok Reymana był to m.in. późniejszy profesor uniwersytetów w Łodzi i Poznaniu Henryk Ułaszyn, do ważnych dla tego środowiska postaci można zaliczyć także Jana Tadeusza Tchorzewskiego – jednego z inicjatorów i współtwórców SNP, Ludwika Krzywickiego – lewicowego działacza i wykładowcę Szkoły Nauk Społecznych i Handlowych (SNSiH) i SNP, związanego przede wszystkim z Wydziałem Nauk Politycznych i Społecznych Wolnej Wszechnicy Polskiej (WWP)⁴¹, Antoniego Idźkowskiego – wicedyrektora łódzkiej filii warszawskiej Szkoły Nauk Politycznych, czyli Wyższej Szkoły Nauk Społecznych i Ekonomicznych w Łodzi (WSNSiE)⁴², Tadeusza Miłobędzkiego – profesora Politechniki Warszawskiej oraz licznych przedstawicieli świata gospodarczego – przemysłowców i bankierów, takich jak m.in. Józef Szaniawski, Waław Brun, Witold Dobrowolski czy Jan Napieralski⁴³.

Wydaje się, że siłą tego stowarzyszenia, którego bazę stanowiła klasa średnia – lekarze, urzędnicy, przedsiębiorcy i wykształceni rolnicy⁴⁴ – tkwiła głównie w jednostki pojmowania celów przez wszystkich jego członków i ich umiejętności zbiorowego działania. Koło Lipszczan było instytucją patronacką dla wszystkich późniejszych działań i instytucji powstałych z jego inicjatywy. W 1903 r. Reyman wyjechał do Lipska, gdzie rozpoczął studia w Wyższej Szkole Handlowej (Handelshochschule zu Leipzig) przy Uniwersytecie, której dyplom uzyskał w roku 1906⁴⁵. Po powrocie do Warszawy pracował jako tłumacz i księgowy w Biurze Techniczno-Handlowym i już w 1908 r. podjął pierwszą – nieudaną – próbę zintegrowania środowiska absolwentów szkół lipskich i stworzenia ich organizacji. W 1909 r. pojechał do Szwajcarii i rozpoczął studia prawnicze na Uniwersytecie w Zurychu, które ukończył z tytułem kandydata praw. Doktoryzował się na Uniwersytecie w Heidelbergu, skąd udał się do Francji, by kontynuować naukę. Tam skupił się na problematyce społecznej i politycznej,

⁴⁰ Zob.: H. Ułaszyn, *O polskich stowarzyszeniach akademickich w Lipsku (fragment wspomnień)*, [w:] *Memorabilia lipskie. Pamiętnik pierwszego ogólnego zjazdu Wychowañców Szkoły Nauk Politycznych w dniu 2 i 3 lutego 1924 r.*, Warszawa 1924, s. 7; M. Domagała, *Krótki rys powstania uniwersytetu w Lipsku i stowarzyszeń studentów polskich tamże*, [w:] *Przyczynki do historii Szkoły Nauk Politycznych w Warszawie. Monografia z okazji 50-lecia jej założenia 1915-1965*, red. J. Loth i in., Warszawa 1968, s. 8, 20-21. Zob.: Z. Landau, *Reyman Edmund Jan*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 31, Kraków 1988, s. 217.

⁴¹ Zob.: *Lista Lipszczan zgłoszonych do Koła w Warszawie*, [w:] *Pamiętnik trzeciego zjazdu Lipszczan w dniu 1 listopada 1933 roku w Warszawie z okazji XX-lecia Koła Lipszczan Stowarzyszenia Byłych Wychowañców Polaków z wyższych uczelni w Lipsku 1914-1934*, Warszawa 1934, s. 25.

⁴² *Tamże*, s. 23.

⁴³ *Tamże*.

⁴⁴ Zob.: *Przyczynki do historii...*, s. 38-44.

⁴⁵ Arch. PAN w Warszawie, sygn. PAN/III/68/III/1/61: Materiały Edmunda J. Reymana: Dyplomy, świadectwa i zaświadczenia 1902-1913: Zaświadczenie o przyjęciu E.R. w poczet słuchaczy Wyższej Szkoły Handlowej w Lipsku 1903 r.

którą zgłębiał na Sorbonie, w Collège de France i przede wszystkim École Libre des Sciences Politiques⁴⁶.

Można postawić tezę, że idea budowy w stolicy odrodzonej Rzeczypospolitej odpowiednika szkoły paryskiej stała się dalekosiężnym celem i marzeniem, które Reyman, podobnie jak Rostworowski, „przywiózł” ze studiów we Francji. W przemówieniu inauguracyjnym drugi rok działalności (1919/20), już pod szyldem Szkoły Nauk Politycznych, mówił o tym wprost, wskazując, że *przekształcenie kursu nauk dyplomatycznych i konsularnych w Wydział Nauk Politycznych Szkoły przyspieszyło jej wewnętrzną reorganizację, która upodobniona już całkowicie do szkoły nauk politycznych w Paryżu – przyjęła również tę nazwę*⁴⁷. Wydaje się, że mając ogromny autorytet i zaufanie KL oraz pozostałych środowisk i instytucji współtworzących SNP, mógł realizować swój autorski projekt budowy nadwiślańskiej École. Znamienne są słowa przemówienia wypowiedziane przez Antoniego Suligowskiego⁴⁸ na pierwszym zjeździe absolwentów Szkoły Nauk Politycznych 2 lutego 1924 r.: *Jeszcze przed dziesięciu laty było nie do pomyslenia utworzenie w Warszawie szkoły nauk politycznych [...] z dziwnym jasnowidzeniem dyrektor Reyman wnet po opuszczeniu Warszawy przez Moskali już przed Komitet Obywatelski, który czynił pierwsze kroki w rządzeniu kraju, wystąpił z myślą założenia szkoły nauk politycznych i niezadługo potem Szkołę tę założył i myśl swą w czyn wprowadził [...]. Dzięki zabiegom dyrektora Reymana możemy powiedzieć: Francja ma swoją École Libre des Sciences Politiques, ale i Polska ma swoją Szkołę Nauk Politycznych*⁴⁹.

To za sprawą Reymana członkowie KL zaakceptowali jednogłośnie pomysł, by stowarzyszenie utworzyło szkołę nauk politycznych na wzór francuski. Tak – niemal równocześnie z ukonstytuowaniem się KL w roku 1914 – powołano pierwszą placówkę oświatową. Była to Szkoła Nauk Społecznych i Handlowych (SNSiH)⁵⁰, której uroczyste otwarcie odbyło się w obecności rektora UW Józefa Brudzińskiego 9 grudnia 1915 r. W przemówieniu inauguracyjnym Reyman jako jeden z celów powstania szkoły wskazywał dogłębne poznanie przez studentów instytucji oraz rozwiązań prawnych i społeczno-gospodarczych wypracowanych przez dojrzałe demokracje świata zachodniego i wdrażanie tych wzorców na rodzimym gruncie⁵¹. Szkoła Nauk Społecznych i Handlowych rozpoczęła działalność jako placówka oparta na wzorcach znanych członkom KL ze studiów w Lipsku na Akademii Nauk Handlowych i Społecznych oraz na podobnych uczelniach we Frankfurcie, Kolonii czy Düsseldorfie i na wydziałach

⁴⁶ Tamże. Por.: Arch. PAN w Warszawie, sygn. PAN/III/68/III/1/63; Materiały Edmunda J. Reymana: Życiorys, przebieg pracy, ankieta personalna i rodzinna. Zob. także: Z. Landau, *Reyman...*, s. 217.

⁴⁷ *Przemówienie dr. Edmunda Jana Reymana, założyciela warszawskiej Szkoły Nauk Politycznych (SNP) z okazji inauguracji roku szkolnego 1919/20 w SNP*, [w:] *Rocznik IV Szkoły Nauk Politycznych z programem wykładów na rok szkolny 1919/20*, s. 5-10.

⁴⁸ Ówczesnego prezesa Rady Opiekuńczej Instytutu Społecznego.

⁴⁹ *Przemówienie Adolfa Suligowskiego*, [w:] *Pamiętnik pierwszego ogólnego zjazdu Wychowawców...*, s. 18.

⁵⁰ Załatwienie wszelkich formalności zajęło ponad rok i pierwszy rok szkolny zainaugurowano 9 XII 1915 r.

⁵¹ *Rocznik I Szkoły Nauk Społecznych i Handlowych w Warszawie z programem wykładów na rok szkolny 1916/15*, s. 7.

uniwersytetów w Bernie i Lipsku. Rozwijały one praktyczne umiejętności potrzebne w działalności gospodarczej, handlu, pracy w administracji i dziennikarstwie⁵². W ciągu trzech lat za sprawą Reymana szkoła stała się organizacyjnie uczelnią niemal powielającą model paryski. Ten efekt opisano w Roczniku Szkoły z okazji dziesięciolecia jej istnienia: *Najwięcej jednak wewnętrzna organizacja Szkoły została upodobniona do Szkoły Nauk Politycznych w Paryżu, bowiem wydziały jej odpowiadają sekcjom: dyplomatycznej, społeczno-ekonomicznej, administracyjnej i finansowo-ekonomicznej Szkoły paryskiej. To podobieństwo organizacji wewnętrznej Szkoły naszej ze szkołą paryską z jednej strony, z drugiej zaś chęć wyraźnego zaakcentowania naszych dążeń, naszych zadań i poziomu programu, a wreszcie konieczność zmiany początkowej nazwy Szkoły, która wobec powyżej przytoczonych przekształceń i utworzenia nowych wydziałów nie była już odpowiednią, skłoniły władze szkolne do przemianowania w r. 1918 szkoły na Szkołę Nauk Politycznych. Przejmując nazwę tę, spodziewaliśmy się, jak się okazało słusznie, iż nie pozostanie to bez dodatniego wpływu na dalszy pomyślny rozwój naszej uczelni, która już w ciągu pierwszych lat swego istnienia dała należyte dowody wysokiego poziomu tak co do samego programu nauki i doboru sił profesorskich, jak i rezultatów nauczania w postaci prac seminaryjnych słuchaczy oraz postępów wykazywanych na egzaminach semestralnych i ostatecznych egzaminach dyplomowych⁵³.*

W owym czasie w Krakowie Rostworowski zajął się od razu – jak pokazują akta szkoły – działaniami praktycznymi, mającymi na celu jej reaktywowanie. W jego korespondencji można znaleźć fragmenty, które wskazują na chęć kontynuowania działalności szkoły jako instytucji całkowicie niezależnej od UJ, jednak – głównie z przyczyn finansowych – było to nierealne. W prośbie do Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (MWRiOP) z 17 lutego 1920 r. o przyznanie subwencji wyrażał żal z powodu braku odpowiednich środków finansowych, które pozwoliłyby na założenie *szkoły nauk administracyjnych w pełni niezależnej, także naukowo, kształcącej w warunkach niepodległego bytu państwowego kadry administracyjno-urzędnicze⁵⁴.*

Ostatecznie UJ objął patronat nad PSNP, a Wydział Prawa przejął nadzór nad wciąż istniejącym TPSNP, którego agendą była szkoła, nie przejmując jednak jej majątku ani nie tworząc nad nią stosunku zwierzchności organizacyjnej. Dyrektorem szkoły i jednocześnie prezesem TPSNP pozostał prof. Michał Rostworowski. Funkcjonująca już faktycznie szkoła została zatwierdzona przez MWRiOP 10 czerwca 1921 r., a 11 kwietnia 1921 r. nastąpiła uroczysta inauguracja działalności Szkoły Nauk Politycznych UJ (SNP UJ), która – ponieważ rok akademicki 1920/21 miał się już ku końcowi – rozpoczęła się krótkim kursem wiosennym, poświęconym nowej sytuacji politycznej⁵⁵.

⁵² *Rocznik X Szkoły Nauk Politycznych z programem wykładów na rok szkolny 1925/26*, s. 4-5.

⁵³ *Tamże*, s. 5.

⁵⁴ Arch. UJ, Zespół Akt Szkoły Nauk Politycznych, sygn. SNP 2: Pismo Rostworowskiego z 17 lutego 1920 do MWR i OP.

⁵⁵ Arch. UJ, Zespół Akt Szkoły Nauk Politycznych, sygn. SNP 2: Program wykładów kursu wiosennego 1921.

Finansowo szkoła była niezależna, czerpiąc dochody z opłat wnoszonych przez studentów, nieregularnych dotacji MWRiOP i skromnych subwencji z Wydziału Prawa. Budżetem szkoły zarządzał jej dyrektor, którym – co oczywiste – został prof. Rostrowski.

Obie szkoły nauk politycznych – warszawska i krakowska – wchodziły więc w dwudziestolecie międzywojenne z podobną chęcią urzeczywistnienia powstałej jeszcze pod zaborami idei polskiej akademii obywatelskiej, zbliżonej do wzorca paryskiego. Ośrodek krakowski stawał się jednak elitarnym dwuletnim studium uzupełniającym wiedzę w ramach struktur UJ, a SNP w stolicy zyskiwała dynamikę i coraz większą niezależność dzięki powołaniu w 1921 r. Instytutu Społecznego (IS) i menadżerskim talentom samego Reymana. Miał on bowiem niebywały dar zarządzania instytucjami oświatowymi i doprowadził do przekazania na rzecz IS prawa własności całego stanu posiadania szkoły⁵⁶. Wykorzystując „kapitał społeczny”, stworzył niezwykle skuteczną strukturę, stanowiącą profesjonalne zaplecze organizacyjne szkoły. Instytut Społeczny, posiadając osobowość prawną, był stowarzyszeniem zarządzającym i gromadzącym majątek ruchomy, fundusze i grunty⁵⁷, by móc zbudować ośrodek akademicki z prawdziwego zdarzenia – instytucję zgodnie z wzorcem francuskim w pełni prywatną, niezależną, o szeroko zakreślonych celach⁵⁸.

Do roku szkolnego 1928/29 placówka Reymana pozostawała dwuletnim studium wieczorowym i miała charakter bardziej egalitarny niż ośrodek krakowski. Jej studentem mogła zostać każda osoba legitymująca się świadectwem ukończenia szkoły średniej (słuchacze zwyczajni) lub pełniąca funkcje w administracji, instytucjach społecznych lub gospodarczych, niemająca takiego wykształcenia, ale przyjęta jako słuchacz nadzwyczajny na podstawie oceny szkolnej komisji rekrutacyjnej w porozumieniu z dziekanem danego wydziału SNP⁵⁹. W ciągu dwuletnich studiów należało zdać cztery egzaminy semestralne z przedmiotów obowiązkowych oraz samodzielnie przygotować referat z przedmiotu zasadniczego dla danego wydziału, co było warunkiem dopuszczenia do egzaminu dyplomowego⁶⁰. Egzamin dyplomowy trwał około trzech godzin i miał formę publicznego wystąpienia przed komisją egzaminacyjną⁶¹. Należało odpowiedzieć na pytania z trzech przedmiotów obowiązkowych dla danego wydziału oraz dwóch wybranych przez studenta – po jednym spośród przedmiotów społeczno-ekonomicznych oraz historyczno-prawnych. Struktura SNP została oparta na czterech wydziałach: politycznym, społecznym, administracji państwowej i komunalnej oraz finansowo-ekonomicznym.

⁵⁶ Zob.: *Przyczynki do historii...*, s. 111-112.

⁵⁷ Zob. szerzej: Arch. PAN w Warszawie, sygn. PAN/III/68/II/1/18: Materiały Edmunda J. Reymana: Statut Instytutu Społecznego 1945. Por.: *Odpis statutu. Fundusze Instytutu*, art. 5, [w:] *Rocznik VII Szkoły Nauk Politycznych z programem wykładów na rok szkolny 1922/23*, s. 7-8.

⁵⁸ Zob. szerzej: Arch. PAN w Warszawie, sygn. PAN/III/68/II/1/18: Materiały Edmunda J. Reymana: Statut..., art. 1, 2.

⁵⁹ *Rocznik VIII Szkoły Nauk Politycznych z programem wykładów na rok szkolny 1923/24*, s. 15-16.

⁶⁰ *Rocznik IV Szkoły Nauk Politycznych...*, s. 26-29.

⁶¹ *Rocznik VIII Szkoły Nauk Politycznych...*, s. 20-22.

Zwieńczeniem wysiłków Reymana i organizacji wspierających jego SNP było ukończenie w roku 1928 budowy modernistycznego gmachu przy ul. Wawelskiej, symbolu i siedziby SNP, zaprojektowanej przez architekta Romualda Gutta⁶², oraz w tym samym roku – 11 czerwca – zatwierdzenie przez ministra WRiOP nowego statutu szkoły⁶³.

Otwarcie nowoczesnego kompleksu uczelnianego umożliwiło uruchomienie w roku 1928/29 SNP jako trzyletnich studiów politologicznych oraz nadanie jej dyplomom praw urzędniczych I kategorii w służbie państwowej, co ostatecznie nastąpiło na mocy rozporządzenia Rady Ministrów z 8 listopada 1929 r.⁶⁴ W tym czasie również władze Francji, Belgii i Szwajcarii uznały dyplomy warszawskiej SNP za równoznaczne z licencjackimi z nauk prawnych, co otwierało absolwentom szkoły drogę do doktoryzowania się na tamtejszych uczelniach⁶⁵. Wyrazem tych zmian było powołanie w siedzibie IS i SNP nowej placówki dydaktycznej – Instytutu Studiów Handlowych i Orientalistycznych (ISHiO), którego statut został zatwierdzony przez MWRiOP 11 maja 1929 r., oraz otwarcie tegoż Instytutu 1 października tego roku⁶⁶. Warunki lokalowe umożliwiły także rozwój tego rodzaju wyspecjalizowanych placówek badawczych.

Tymczasem wśród kierownictwa i wykładowców SNP UJ zaczęła się zmieniać jej wizja. Przede wszystkim jednak zmieniały się oczekiwania uczniów wobec programu studiów i zakresu uprawnień wynikających z jej ukończenia.

Na początku lat 20. XX w. powróciła idea pracy na rzecz zwiększenia świadomości obywatelskiej w zakresie nauk politycznych. Starano się wówczas odnieść do dziedzictwa przedwojennej PSNP, pokazując ciągłość instytucjonalną obu szkół, jednocześnie podkreślając rewolucyjne zmiany, które dokonały się w polityce światowej w wyniku I wojny światowej. Nowa rzeczywistość, związana z odbudową państwa, wymagała od tego rodzaju instytucji przygotowywania kadr do pracy w administracji i dyplomacji. Tak widziano niemal przez całe lata 20. główny cel szkoły i zgodnie z nim wyznaczano jej zadania.

Prezes Koła Uczniów i Absolwentów SNP UJ z roku 1923/24 Stanisław Kosiński podkreślał, że uczniowie szkoły mają szansę poznać problematykę międzynarodową i –

⁶² Zob. szerzej: *Rocznik IX Szkoły Nauk Politycznych z programem wykładów na rok szkolny 1924/25*, s. 1-2. Por.: „Architektura i Budownictwo. Miesięcznik ilustrowany” 1926, R. 2, z. 4, s. 25, 27.

⁶³ Zob. szerzej: *Rocznik XIII Szkoły Nauk Politycznych z programem wykładów na rok szkolny 1928/29*, s. 9; *Rocznik XIV Szkoły Nauk Politycznych z programem wykładów na rok szkolny 1929/30*, s. 1-3.

⁶⁴ *Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 8 listopada 1929 r. o zakładach naukowych i egzaminach szkolnych, wystarczających do osiągnięcia stanowiska urzędniczego w państwowej służbie cywilnej*, Dz. U. 1929, nr 88, poz. 663.

⁶⁵ *Ustrój i rozwój Szkoły Nauk Politycznych. Zatwierdzenie statutu szkoły*, [w:] *Przyczynki do historii...*, s. 65-66.

⁶⁶ Zob.: *Rocznik II Instytutu Studiów Handlowych i Orientalistycznych w Warszawie z programem wykładów na rok szkolny 1931/32*, s. 1-3. Warszawska SNP jako instytucja aspirująca do roli centralnego ośrodka politologicznego w Polsce miała także swój oddział zamiejscowy – działającą w latach 1925-1928 Wyższą Szkołę Nauk Społecznych i Ekonomicznych w Łodzi (WSNSiE). Jej dyrektorem był także Reyman. Zob. szerzej: *Roczniki I-III Wyższej Szkoły Nauk Społecznych i Ekonomicznych w Łodzi*; E.J. Reyman, *Wyższa Szkoła Nauk Społecznych i Ekonomicznych w Łodzi (Jej powstanie i zmierzch)*, [w:] *Pamiętnik Wyższej Szkoły Nauk Społecznych i Ekonomicznych w Łodzi*, red. J. Augustyniak, Łódź 1931.

co najważniejsze – konkretne przepisy prawa międzynarodowego, których niezajomość, np. w wystąpieniach na forum Ligi Narodów, oznaczała wymierne straty dla polskiej racji stanu⁶⁷. Ten międzynarodowy profil szkoły zapamiętał też inny jej absolwent, Stefan Grzybowski. Zadaniem szkoły było reagowanie na bieżąco na przeobrażenia w polityce światowej, gdyż stosunki międzynarodowe znajdowały się *in statu nascendi*, będąc raczej symptomami przemian niż ich tworem⁶⁸.

Do tradycji paryskiej École nawiązywano także, organizując wykłady w języku francuskim, prowadzone przez zagranicznych gości Rostworowskiego. Stefan Grzybowski odnotował, że *Każdego roku prowadził jeden z wykładów, w języku francuskim, profesor tego lub innego uniwersytetu francuskiego i w tym też języku składało się egzamin*⁶⁹. Francuscy profesorowie zajmowali się historią dyplomacji. Robert Reslob z Uniwersytetu w Strassburgu prowadził przedmiot „Histoire diplomatique de l’Europe” w latach 1922/23, 1923/24, a Julius de Basdevant z uniwersytetu paryskiego w latach 1924/25, 1925/26⁷⁰. Basdevant i Reslob cieszyli się sympatią studentów i zostali przez nich wyróżnieni członkostwem honorowym Koła Uczniów i Absolwentów SNP UJ⁷¹. W roku 1926/27 i 1927/28 „Histoire diplomatique de l’Europe” wykladał profesor Uniwersytetu w Nancy Henri Lalouël, a w roku 1930/31 i 1931/32 także wykładowca tej uczelni – prof. Ludwik Trottabas. Zespół zagraniczny uzupełniali prowadzący przez rok wykład prof. Chevalier z Paryża (1929/30) oraz znajomy Rostworowskiego ze studiów w Paryżu, profesor prawa międzynarodowego na Uniwersytecie w Dijon Georges Scelle (1928/29)⁷².

Na początku lat 30. szkoła musiała się zmierzyć z nowymi wyzwaniem. Ewentualni kandydaci coraz częściej zadawali pytania o korzyści, jakie dadzą im studia. Jeden z absolwentów, Ziemowit Sławomirski, przekonywał, że obok praktycznych szkoła daje wielkie korzyści intelektualne: *rozszerza horyzonty myślowe, a jej absolwenci to ludzie myślący kategoriami europejskimi i światowymi, rozumiejący problemy współczesnego życia politycznego i gospodarczego oraz potrafiący dostrzec związki przyczynowe pomiędzy tymi zjawiskami*⁷³.

Oczekiwania uczniów były jednak inne. W coraz cięższych materialnie czasach oczekiwali od szkoły realnego wsparcia i zagwarantowania, że posiadanie jej dyplomu stworzy konkretne możliwości zawodowe. Problem ten był przedmiotem debaty wewnętrznej w szkole i nie został rozwiązany aż do wybuchu II wojny światowej.

⁶⁷ S. Kosiński, *Szkoła Nauk Politycznych. Jej cel i zadania*, [w:] *Sprawozdanie Koła Uczniów i Absolwentów Szkoły Nauk Politycznych za rok 1923/24*, s. 7.

⁶⁸ Zob.: K.W. Kumaniecki, [w:] *Sprawozdanie Koła Uczniów i Absolwentów Szkoły Nauk Politycznych za rok 1925/26*, s. 6.

⁶⁹ S. Grzybowski, *Wspomnienia*, Kraków 1999, s. 301.

⁷⁰ Arch. UJ, Zespół Akt Szkoły Nauk Politycznych, sygn. SNP 9.

⁷¹ Arch. UJ, sygn. D.CCXII: Archiwum Koła Uczniów i Absolwentów Szkoły Nauk Politycznych UJ 1938-1947.

⁷² B. Włodarski, *Szkoła...*, s. 155 i nast.

⁷³ Z. Sławomirski, *Jakie korzyści daje Szkoła Nauk Politycznych?*, [w:] *Sprawozdanie Koła Uczniów i Absolwentów Szkoły Nauk Politycznych za rok 1931/32*, s. 5.

W latach 30. studenci krakowscy nie kryli fascynacji osiągnięciami szkoły warszawskiej. Absolwent SNP UJ i prezes Koła Uczniów i Absolwentów SNP UJ Otton Beiersdorf wyraził opinię, że spośród wszystkich polskich placówek politologicznych tylko ona była jedynym liczącym się ośrodkiem⁷⁴. Jej zalety szczegółowo scharakteryzował także przewodniczący Komisji Kontrolującej Koła Uczniów i Absolwentów SNP UJ Bolesław Karwański. Z jego tekstu wynika, że stanowiła ona wówczas dla krakowskich studentów niedościgły wzorzec. Eksponował fakt, że absolwenci jej wydziału politycznego, a w praktyce dyplomatyczno-konsularnego, są przygotowywani do objęcia stanowisk urzędniczych w polskich ambasadach i konsulatach⁷⁵, i z zazdrością pisał o jej czterech wydziałach. Podkreślał, że wiedza, którą przekazuje szkoła warszawska, ma charakter praktyczny i daje możliwości pracy w różnych zawodach, np. samorządowca czy dziennikarza. Dostrzegał, jak ogromne postępy poczyniono w Warszawie w dziedzinie nauczania języków obcych, będących podstawowym narzędziem dyplomaty, wznawiając w latach 1918-1920 obowiązkowe kursy, wszechstronnie przygotowujące do pracy za granicą. Wydaje się, że najbardziej fascynowały Karwańskiego podejmowane przez warszawskie środowisko kroki zmierzające w kierunku uzyskania przez szkołę statusu akademickiego, co zapoczątkowane zostało stworzeniem możliwości ukończenia tam trzyletnich studiów i otrzymania dyplomu – było to równoznaczne z nadaniem praw urzędniczych I kategorii w służbie państwowej⁷⁶.

To, co tak inspirowało Karwańskiego, a czego wyrazem był silny instytucjonalny wymiar szkoły warszawskiej, znajdowało także odzwierciedlenie w jej programie. Ugruntował się tam rygorystycznie przestrzegany podział na cztery specjalizacje związane z wydziałami szkoły. Wszystkie wydziały – polityczny, społeczny, administracji państwowej i komunalnej oraz finansowo-ekonomiczny – miały szczegółowo zaplanowany specjalistyczny programy studiów, odrębny dla każdego z nich. Badania porównawcze programu dwuletnich studiów dla wszystkich czterech wydziałów warszawskiej SNP⁷⁷ w latach 1919-1939 pozwalają na stwierdzenie, że cechowała go duża stabilność. Był niemal niezmienny w kolejnych latach szkolnych, a zmiany obejmowały zazwyczaj tylko kilka przedmiotów w ramach programu przewidzianego dla danego wydziału. Ogłaszany przez całe dwudziestolecie program zajęć dla dwóch pierwszych lat studiów SNP obejmował około sześćdziesięciu przedmiotów i pozostałych zajęć (w tym proseminariów i seminariów). Materię tę dzielono według dziedzin naukowych na nauki historyczno-polityczne, prawne, społeczne i finansowo-ekonomiczne, administracyjno-samorządowe, wiedzę o spółdzielczości, ubezpieczeniach i nauki handlowe⁷⁸. W szkole warszawskiej, począwszy od roku szkolnego 1928/29 – wraz z powołaniem trzeciego roku studiów jako uzupełniającego – systematycznie zwiększano

⁷⁴ B. Włodarski, *Szkola...*, s. 320.

⁷⁵ B. Karwański, *Szkoły Nauk Politycznych w Polsce odrodzonej*, [w:] *Sprawozdanie Koła Uczniów i Absolwentów Szkoły Nauk Politycznych za rok 1936/1937*, s. 6.

⁷⁶ *Tamże*, s. 6.

⁷⁷ Statystyka nie uwzględnia Wydziału Dziennikarskiego.

⁷⁸ Por. spisy wykładów i zajęć w *Rocznikach SNP: IV, X, XVII, XXII*.

wymagania wobec studentów, kładąc nacisk na ich indywidualny rozwój i samodzielność w pracy naukowej. Studia te miały polegać na pracy w ramach konwersatoriów i seminarium dyplomowego, na co przeznaczano 240 godzin, oraz na zaliczeniu właściwych dla danego wydziału 120 godzin wykładów monograficznych. Na przykład dla Wydziału Politycznego były to konwersatoria i ćwiczenia z „Historii dyplomatycznej” (45 godz.), „Prawa narodów” (45 godz.), „Geografii politycznej” (45 godz.) oraz „Organizacji i technik służby konsularnej” (45 godz.).

Seminarium dyplomowe wybierano z „Historii dyplomatycznej” lub „Prawa narodów” (60 godz.), a wykłady monograficzne według poniższej listy z następujących przedmiotów: „Doktryny polityczne i ruchy społeczne”, „Polityka emigracyjna”, „Prasa a polityka”, „Liga Narodów”, „Ochrona mniejszości w prawie narodów”, „Kwestia wschodnia”, „Ewolucja imperium brytyjskiego”, „Polityka kolonialna wielkich mocarstw”, „Polska na tle gospodarki światowej”, „Polityka komunikacyjna” i „Handel międzynarodowy”⁷⁹. Na tej samej zasadzie zorganizowano na pozostałych wydziałach SNP trzeci rok studiów. Już od lat 20. można zauważyć stabilizację kadry profesorskiej – powstawał zespół około trzydziestu uczonych, trwale związanych z działalnością dydaktyczną SNP⁸⁰.

Kadra szkoły rekrutowała się głównie z uczelni warszawskich – Uniwersytetu i Wyższej Szkoły Handlowej (od 1933 r. Szkoły Głównej Handlowej). Do najaktywniejszych, silnie związanych ze szkołą i prowadzących najwięcej wykładów można poza Reymanem zaliczyć historyka Henryka Mościckiego („Historia polityczna Polski porobiorowej”, „Polska współczesna”), sędziego Sądu Apelacyjnego Jana Namitkiewicza („Prawo handlowe i wekslowe porównawcze”), Jerzego Lotha („Geografia polityczna” i „Geografia gospodarcza ziem polskich”), profesora prawa narodów Juliana Makowskiego („Prawo międzynarodowego publiczne”, „Nauka o państwie”) Feliksa Hilchena („Polityka handlowo-przemysłowa, celna i traktaty handlowe” oraz „Seminarium finansowo-ekonomiczne”) czy ekonomistę i wykładowcę w London School of Economics and Political Science (LSE) Jana Stanisława Lewińskiego („Ekonomia polityczna”). Z Uniwersytetem Stefana Batorego związani byli prawnik-konstytucjonalista Wacław Komarnicki („Prawo polityczne”, „Ogólna teoria prawa”) oraz historyk Janusz Iwaszkiewicz („Historia dyplomatyczna wieku XVIII i XIX”).

Warszawska SNP chlubiła się tym, że większość profesorów była ekspertami – praktykami w swoich dziedzinach. Wśród jej stałej kadry byli sędziowie, urzędnicy państwowi i dyplomaci, jak choćby sędziowie Sądu Najwyższego Wacław Miszewski („Prawo cywilne z procedurą i ustrojem sądów”) i Feliks Ochimowski oraz Najwyższego Trybunału Administracyjnego Michał Waśkowski („Prawo administracyjne”), minister i dyrektor departamentu MSZ Karol Bertoni („Organizacja i technika służby konsularnej”), dyrektor departamentu konsularnego MSZ, absolwent École Libre des

⁷⁹ Program trzeciego roku studiów uzupełniających. Por. w *Rocznikach SNP: XVII, XX, XXIV*.

⁸⁰ Na około dziewięćdziesięciu uczonych wykładających w SNP ponad trzydziestu pracowało tu co najmniej dziesięć lat, a dwudziestu przynajmniej przez pięć. Około dwudziestu uczonych prowadziło zajęcia przez 13-16 lat.

Sciences Politiques, dyplomata, prywatny sekretarz Józefa Piłsudskiego Michał Sokolnicki („Europa współczesna”, „Historia dyplomacji w XIX w.” i „Seminarium z historii dyplomacji”), dyrektor Wydziału Konsularnego MSZ Wacław Babiński („Skarbowość i prawo skarbowe”)⁸¹.

Podział programu studiów na bloki tematyczne, wzorowany na francuskiej École, był w SNP UJ mniej zasadniczy niż w jej poprzedniczce – Polskiej Szkole Nauk Politycznych – ale w praktyce nadal stosowany. Koncepcję tego podziału przedstawił Rostworowski m.in. w Memoriale dyrekcji Szkoły Nauk Politycznych w Krakowie do dziekana Wydziału Prawa, w którym wyróżnił trzy zasadnicze grupy przedmiotów, nazwane przez niego kierunkami: polityczny, międzynarodowy i gospodarczy⁸². Obok tych trzech kierunków wyróżnił przedmioty, które miały jego zdaniem *uplastyczyć aktualne problemy chwili życia państwowego*, jak choćby wykłady poświęcone reformie rolnej czy kodyfikacji⁸³. Według tej koncepcji do bloku przedmiotów politycznych należały przede wszystkim te dotyczące zagadnień ustrojowych, uzupełnione przez przedmioty dające ogólną wiedzę o polityce światowej, doktrynach politycznych i geografii politycznej.

Wydaje się, że zagadnienia, w których centrum tkwiło zapoczątkowane przez PSNP myślenie w kategoriach państwowych, wykorzystanie metod komparatystycznych, analizy systemów prawno-politycznych, filozofii politycznej oraz szerokie potraktowanie zagadnień udziału państw w systemie międzynarodowym i globalnym, były wizytówką Szkoły Nauk Politycznych UJ⁸⁴.

Można wyróżnić całe cykle wykładanych w tej szkole przedmiotów poświęconych np. ustrojom politycznym kontynentalnych państw demokratycznych. Były to m.in. przedmioty wykładane przez dyrektora SNP UJ prof. Rostworowskiego („Rozwój konstytucjonalizmu we Francji”) i jego uczniów – Macieja Starzewskiego (w ramach prawa konstytucyjnego porównawczego: „Konstytucja czechosłowacka” oraz „Rozwój konstytucjonalizmu we Francji”, „Szwajcaria i Niemcy”, „Austria i Szwajcaria”), Mariana Jedlickiego („Współczesna Francja”, „Współczesna Francja i Belgia”, „Współczesna Holandia i Belgia”) oraz Kazimierza Władysława Kumanieckiego („Ustrój administracyjny państw zachodnich”).

Na osobne potraktowanie zasługuje problematyka anglosaska, która w SNP UJ była szeroko prezentowana. Zagadnienia te omawiali: Roman Dyboski („Podstawy polityczne współczesnej Anglii”, „Współczesne prądy polityki angielskiej”, „Polityka zagraniczna i wewnętrzna Wielkiej Brytanii”, „Problemy polityki angielskiej ostatnich dziesięcioleci”, „Wielcy mężowie stanu nowoczesnej Anglii”, „Polityka mocarstw anglosaskich w XX wieku”), Michał Rostworowski („Geneza i rozwój parlamentary-

⁸¹ Zob. *Roczniki SNSiH: I-III* oraz *Roczniki SNP: IV-XXIV*.

⁸² Arch. UJ, Zespół Akt Szkoły Nauk Politycznych, sygn. SNP 2: Memoriał dyrekcji Szkoły Nauk Politycznych w Krakowie do dziekana Wydziału Prawa z 24 VI 1933 r.

⁸³ Tamże.

⁸⁴ Zob. także: A. Zięba, *Problematyka konstytucjonalizmu w programach studiów politycznych na Uniwersytecie Jagiellońskim*, „Politeja” 2012, nr 3, s. 265-266.

zmu w Anglii”), Maciej Starzewski („Organizacja Imperium Brytyjskiego i dominiów”, „Ustrój dominiów i charakter Brytyjskiej Rzeczypospolitej Narodów”), Marian Jedlicki („Ustrój i układ sił politycznych Anglii i dominiów angielskich”) i w ramach „Geopolityki” – Konstanty Grzybowski⁸⁵.

Szkoła oferowała także wiedzę o przemianach ustrojowych w otaczającym świecie. Najlepszym tego przykładem są przedmioty poświęcone rodzącym się wówczas w Europie totalitaryzmom, wykładane m.in. przez Konstantego Grzybowskiego („Geopolityka: Niemcy współczesne oraz konflikty imperializmu na terenie Morza Śródziemnego”, „Geopolityka II: Niemcy”, „Geopolityka: Część szczegółowa. Zagadnienia niemieckie, sowieckie, japońskie i włoskie”), Adama Heydla („Stosunki społeczne Rosji Sowieckiej”, „Rosja pod względem gospodarczym”), Mariana Jedlickiego („Niemcy współczesne”, „Włochy faszystowskie”, „Współczesne Niemcy”, „Układ sił politycznych III Rzeszy”, „Przeobrażenia ustrojowe i polityczne dzisiejszych Niemiec”) oraz Macieja Starzewskiego („Prawo polityczne porównawcze – Włochy faszystowskie”, „Ustrój Związku Socjalistycznych Republik Rad”, „Rozwój stosunków ustrojowych Rosji od 1905 aż do dnia dzisiejszych”, „Powstanie i ustrój ZSRR”)⁸⁶. Jak pokazują zachowane skrypty z tych przedmiotów, myślenie wykładowców SNP UJ o państwach totalitarnych było odkrywcze i nowoczesne, a świadomość tego, czym są one w swej istocie, była zbliżona do obowiązujących współcześnie definicji. Na przykład Starzewski, opisując komunistyczną Rosję, wskazał wszystkie elementy ustroju totalitarnego – masowy terror, rolę służb bezpieczeństwa, indoktrynację jednostki⁸⁷.

Nawiązując do wzorów francuskiej École, w obu szkołach starano się także, by studenci mogli się samoorganizować. W Krakowie życie studenckie ogniskowało się wokół Koła Uczniów i Absolwentów Szkoły Nauk Politycznych (KU i A SNP). Funkcję kuratora Koła od początku pełnił Michał Rostworowski. Zadeklarowane w statucie cele Koła były zbieżne z ideałami wyznawanymi i propagowanymi przez założyciela szkoły i jej wspólnotowym charakterem. Ujmowano je jako zrzeszanie uczniów i absolwentów SNP, organizowanie wspólnej pracy naukowej, udzielanie materialnej pomocy członkom Koła i wytworzenie między nimi towarzyskiej łączności. W ramach Koła działały trzy sekcje – ogólna, naukowa i wydawnicza. Coroczne sprawozdanie z jego działalności stanowiło rodzaj informatora dla studentów. Od roku 1933/34 sprawozdania publikowane były często w języku polskim i francuskim. Bardzo ważna dla studentów była działalność wydawnicza Koła. Wyznaczeni studenci notowali czy wręcz stenografowali wszystkie wykłady, notatki te były potem redagowane, a następnie korygowane przez prowadzącego przedmiot i wydawane drukiem. Przygotowane w ten

⁸⁵ Zob.: B. Włodarski, *Szkoła...*, s. 333; tenże, *Problematyka anglosaska w wykładach Szkoły Nauk Politycznych Uniwersytetu Jagiellońskiego*, [w:] *Konstytucjonalizm w państwach anglosaskich*, red. A. Zięba, Kraków 2013.

⁸⁶ Zob.: tenże, *Szkoła...*, s. 334; tenże, *Przemiany polityczne i ustrojowe Niemiec nazistowskich w wykładach Szkoły Nauk Politycznych UJ 1920-1939*, [w:] *Doktryny, historia, władza. Księga dedykowana prof. Wiesławowi Kozubowi-Ciembroniewiczowi z okazji czterdziestolecia pracy naukowej*, red. A. Citkowska-Kimla, M. Kiwior-Filo, B. Szlachta, Kraków 2009.

⁸⁷ Tenże, *Szkoła...*, s. 224 i nast.

sposób skrypty były najlepszymi podręcznikami, a dziś – te, które się zachowały – są źródłem wiedzy o programie szkoły. Wydawano takich skryptów od kilku do kilkunastu rocznie.

W Warszawie *Roczniki* szkolne wydawane były ze środków Instytutu Społecznego, a stowarzyszeń działających przy SNP było kilka. Oprócz Bratniej Pomocy studentów SNP (z sekcjami: wydawniczą, pomocy koleżeńskiej, informacyjno-statystyczną i dochodów niestałych) były to: Koło Studiów Politycznych im. dr. Edmunda Jana Reymana przy SNP, Koło Naukowe Słuchaczy Szkoły Nauk Politycznych, Polska Akademicka Korporacja Valentia przy Szkole Nauk Politycznych oraz Stowarzyszenie Absolwentów SNP⁸⁸. Organizacje studenckie obu szkół utrzymywały ze sobą kontakty, ich przedstawiciele spotykali się, a sekcja naukowa KUiA SNP UJ przystąpiła do redagowania wspólnie z sekcją naukową warszawskiego Towarzystwa Bratniej Pomocy periodyku „Młody Polityk i Ekonomista”. W *Sprawozdaniu* za rok 1937/38 relacjonowano, że udało się pogłębić współpracę ze szkołami warszawską i wileńską oraz nawiązać współpracę naukową z Polskim Akademickim Związkiem Zbliżenia Międzynarodowego – Liga. Wspólnie z tymi środowiskami zamierzano zorganizować wycieczkę zagraniczną, by nawiązać współpracę naukową z podobnymi placówkami za granicą.

Wśród kadry naukowej SNP UJ wzrastały poczucia niedowartościowania i zbyt silnej zależności od Uniwersytetu oraz aspiracje przyjęcia przez szkołę kształtu instytucji wzorowanej na szkole warszawskiej. Już w pierwszej połowie lat 30. uwidoczniły się tendencje emancypacyjne i próby podkreślania niezależności szkoły od Wydziału Prawa UJ, które później przerodziły się w postulat odłączenia się od niego⁸⁹. W Memoriale dyrekcji SNP, doręczonym dziekanowi Wydziału Prawa 24 czerwca 1933 r.⁹⁰, kierownictwo SNP UJ, zgodnie z oczekiwaniami studentów, proponowało jej zreformowanie, postulując m.in. zamiast podległości wobec Wydziału Prawa UJ powiązanie z Uniwersytetem jako całością, co nadałoby jej charakter odrębnego fakultetu, lub związanie szkoły z Wydziałem Prawa w ten sposób, by stanowiła ona dla niego studium uzupełniające o prawdziwie akademickim charakterze. W tym celu zaproponowano zwiększenie kolektywności w podejmowaniu decyzji i kształtowaniu profilu naukowego SNP UJ. Działania te miały być dodatkowo wsparte przyznaniem wykładowcom tytułów profesora SNP. Uważano, że jeżeli doszłoby do reorganizacji szkoły i powołania poszczególnych oddziałów naukowych, to ich kierownicy powinni mieć tytuł wicedyrektorów. Ponadto zamiast dwuletniego kursu i korekt programu przez zmiany przedmiotów co dwa lata chciano wprowadzić studia trzyletnie, w których trakcie pierwszy rok byłby obowiązkowy dla wszystkich, podczas drugiego student musiałby wybrać określoną specjalizację (np. w zakresie zagadnień prawno-międzynarodowych, handlu zagranicz-

⁸⁸ *Rocznik XIX Szkoły Nauk Politycznych z programem wykładów na rok szkolny 1934/35*, s. 96.

⁸⁹ Arch. UJ, Zespół Akt Szkoły Nauk Politycznych sygn. SNP 2: Memoriał...

⁹⁰ Arch. UJ, Zespół Akt Szkoły Nauk Politycznych, sygn. SNP 2: Projekt reformy SNP, maszynopis nie sygnowany podpisem ani datą, bez tytułu, znajdujący się pomiędzy aktami prawnymi regulującymi status prawny szkoły.

nego i międzynarodowych zagadnień ekonomicznych lub geopolityki), trzeci zaś byłby poświęcony bardzo ściśle specjalizacji, opartej na współpracy z instytucjami państwowymi i rządem. Ten trzyletni program zawierałby obowiązkowe dla każdego wykładu ćwiczenia, w czasie których student miałby okazję dyskutować o bieżących problemach związanych z omawianymi na wykładach zagadnieniami oraz uzyskać szczegółowe wyjaśnienia poruszanych tam problemów. Ukończenie trzeciego roku studiów i zdobycie dyplomu byłoby możliwe tylko w wypadku zaliczenia egzaminów z języków obcych w ramach zajęć określonych przez szkołę, a prowadzonych przez lektorów UJ⁹¹.

W praktyce, wobec niemożności wdrożenia tych postulatów i rosnącej specjalizacji polskich placówek politologicznych, w szkole krakowskiej, kierowanej wówczas przez dyrektora Zygmunta Sarnę, rozważano specjalizowanie się w tematyce związanej z krajami naddunajskimi i bałkańskimi. Wydaje się, że realizacji tych planów miało służyć zaproszenie do współpracy tuż przed wybuchem wojny specjalisty od problematyki bałkańskiej i państw słowiańskich Henryka Batowskiego. Przeszkodził temu wybuch wojny, a Batowski zdążył poprowadzić w SNP UJ tylko jeden przedmiot zatytułowany „Zagadnienia bałkańskie: I. Cechy ogólne świata bałkańskiego. Bułgaria, Jugosławia”⁹².

Tymczasem w Warszawie pod koniec lat 30. zrealizowano wizję centralnej akademickiej placówki, kształcącej studentów w zakresie nauk politycznych. Utworzono pięć specjalistycznych zakładów naukowych: Instytuty – Prawa Publicznego, Geograficzny, Nauk Gospodarczych oraz Zakłady – Polityki Socjalnej i Historii Politycznej⁹³. Miały one dużą, opartą na wewnętrznych regulaminach autonomię, odrębne kierownictwo i dysponowały własnymi środkami budżetowymi. Ich celem była nie tylko dydaktyka, ale także prowadzenie badań naukowych⁹⁴. Posiadały branżowe biblioteki, a studenci mogli korzystać ze specjalistycznych pracowni i zbiorów, a także sal amfiteatralnych przystosowanych do prezentacji „medialnych” realizowanych za pomocą projektora⁹⁵. Zespół profesorów warszawskiej szkoły prowadził ze środków Instytutu Społecznego szeroką działalność wydawniczą. Jej efektem – obok profesjonalnie opracowanych podręczników wykładanej w SNP materii z cyklu *Prac Społecznych i Politycznych* – było monumentalne dzieło, w którego powstanie zaangażowano politologów i uczonych z całej Polski, czyli *Encyklopedia nauk politycznych*.

Skalę sukcesu szkoły warszawskiej obrazuje statystyka. W Roczniku szkolnym podano liczbę 2 002 studiujących w roku 1937/38⁹⁶, podczas gdy w ciągu całego dwudziestolecia międzywojennego do SNP UJ uczęszczało (według zachowanych kart wpisowych) 1 409 osób⁹⁷. Rangę symbolu ma fakt, że szkoła na mocy rozporządzenia

⁹¹ Tamże.

⁹² Arch. UJ, Zespół Akt Szkoły Nauk Politycznych, sygn. SNP 9.

⁹³ Por. *Roczniki SNP: XX-XXIV*.

⁹⁴ Zob.: *Regulamin Instytutu Prawa Publicznego przy SNP*, [w:] *Rocznik XIX Szkoły Nauk Politycznych...*

⁹⁵ *Rocznik XXIV Szkoły Nauk Politycznych z programem wykładów na rok szkolny 1939/40*.

⁹⁶ Tamże.

⁹⁷ U. Perkowska, *Studia...*, s. 48.

ministra WRiOP z 28 kwietnia 1939 r.⁹⁸ zyskać miała 1 września 1939 r. uprawnienia akademickie i przyjąć nazwę Akademia Nauk Politycznych. Jej rektorem został dotychczasowy dyrektor Edmund Jan Reyman. Wydaje się, że wizja budowy odpowiednika paryskiej École w została w Warszawie urzeczywistniona, ale równocześnie przerwana w szczytowym momencie rozwoju szkoły.

Można zaryzykować stwierdzenie, że Szkoła Nauk Politycznych UJ stała się bazą dla powstania środowiska naukowego, które w ślad za Markiem Sobolewskim nazwać można krakowską szkołą nauk politycznych⁹⁹, a które bez ostoi w postaci instytucji, ale choćby przez trwający latami i powtarzający się w kolejnych pokoleniach naukowców ciąg relacji mistrz-uczeń przetrwało do dziś. Przykładem tej ciągłości i jej wyrazem materialnym jest budynek przy ul. Jabłonowskich 5, gdzie dziś mieści się Instytut Nauk Politycznych i Stosunków Międzynarodowych, w którym w omawianym okresie znajdowała się siedziba Szkoły Nauk Politycznych. Swoistym *signum temporis* jest fakt umiejscowienia w gmachu dawnej Szkoły Nauk Politycznych w Warszawie przy ul. Wawelskiej 56 siedziby Krajowej Szkoły Administracji Państwowej – symbolu niezależności kadr administracyjnych niepodległej Rzeczypospolitej.

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA

Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego:

Sygn. D.CCXII: Archiwum Koła Uczniów i Absolwentów Szkoły Nauk Politycznych UJ 1938-1947.

Sygn. S II 619: Akta osobowe Michała Rostworowskiego.

Zespół Akt Polskiej Szkoły Nauk Politycznych, sygn. PSNP – 1, 2, 3.

Zespół Akt Szkoły Nauk Politycznych, sygn. SNP – 2, 9.

Archiwum Polskiej Akademii Nauk w Warszawie:

Sygn. PAN/III/68/: Materiały Edmunda J. Reymana – II/1/18; II/2/29; III/1/61; III/1/63

Pamiętnik pierwszego ogólnego zjazdu Wychowañców Szkoły Nauk Politycznych w dniu 2 i 3 lutego 1924 r., Warszawa 1924.

Pamiętnik trzeciego zjazdu Lipszczan w dniu 1 listopada 1933 roku w Warszawie z okazji XX-lecia Koła Lipszczan Stowarzyszenia Byłych Wychowañców Polaków z wyższych uczelni w Lipsku 1914-1934, Warszawa 1934.

Roczniki I-III Szkoły Nauk Społecznych i Handlowych w Warszawie z programem wykładów na lata szkolne 1916/15-1918/19.

Roczniki I-III Wyższej Szkoły Nauk Społecznych i Ekonomicznych w Łodzi.

⁹⁸ Obwieszczenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 8 listopada 1937 r. w sprawie ogłoszenia tekstu ustawy z dnia 15 marca 1933 r. o szkołach akademickich, Dz. U. 1938, nr 1, poz. 6.

⁹⁹ M. Sobolewski, *Krakowska szkoła nauk politycznych*, „Echo Krakowa” 1978, nr 249.

Roczniki I-VIII Instytutu Studiów Handlowych i Orientalistycznych w Warszawie z programem wykładów na lata szkolne 1930/31-1938/39.

Roczniki IV-XXIV Szkoły Nauk Politycznych z programem wykładów na lata szkolne 1919/20-1939/40.

Sprawozdania Koła Uczniów i Absolwentów Szkoły Nauk Politycznych za lata: 1923/24-1938/39.

LITERATURA

Domagała M., *Krótki rys powstania uniwersytetu w Lipsku i stowarzyszeń studentów polskich tamże*, [w:] *Przyczynki do historii Szkoły Nauk Politycznych w Warszawie. Monografia z okazji 50-lecia jej założenia 1915-1965*, red. J. Loth i in., Warszawa 1968.

Grzybowski S., *Wspomnienia*, Kraków 1999.

Hajdukiewicz L., *Geneza i początki Polskiej Szkoły Nauk Politycznych w Krakowie*, [w:] *Studia z dziejów oświaty i kultury umysłowej w Polsce XVIII-XX w. Księga ofiarowana Janowi Hulewiczowi*, red. R. Dutkova, J. Dybiec, L. Hajdukiewicz, Wrocław 1977.

Karwański B., *Szkoły Nauk Politycznych w Polsce odrodzonej*, [w:] *Sprawozdanie Koła Uczniów i Absolwentów Szkoły Nauk Politycznych za rok 1936/1937*.

Kosiński S., *Szkoła Nauk Politycznych. Jej cel i zadania*, [w:] *Sprawozdanie Koła Uczniów i Absolwentów Szkoły Nauk Politycznych za rok 1923/24*.

Kozłowski W., *W sprawie nowo powstałej instytucji naukowej*, interview z prof. dr Michałem Rostworowskim, Kraków 1911.

Kumaniecki K.W., [w:] *Sprawozdanie Koła Uczniów i Absolwentów Szkoły Nauk Politycznych za rok 1925/26*.

Landau Z., *Reyman Edmund Jan*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 31, Kraków 1988.

Łomżanin [B. Winiarski], *Michał Rostworowski*, [w:] *Straty kultury polskiej 1939-1945*, red. A. Ordega, T. Terlecki, t. 1, Glasgow 1945.

Noskowski W., *W sprawie Polskiej Szkoły Nauk Politycznych*, Kraków 1911.

Obwieszczenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 8 listopada 1937 r. w sprawie ogłoszenia tekstu ustawy z dnia 15 marca 1933 r. o szkołach akademickich, Dz. U. 1938, nr 1, poz. 6.

Pamiętnik Wyższej Szkoły Nauk Społecznych i Ekonomicznych w Łodzi, red. J. Augustyniak, Łódź 1931.

Perkowska U., *Studia i kursy zawodowe na Uniwersytecie Jagiellońskim w latach 1868/69-1938/39*, Kraków 1995, *Studia nad Kształtowaniem się Inteligencji w Polsce w XIX i XX Wieku*, 2.

Przyczynki do historii Szkoły Nauk Politycznych w Warszawie. Monografia z okazji 50-lecia jej założenia 1915-1965, red. J. Loth i in., Warszawa 1968.

Rostworowski M., *Wolna Szkoła Nauk Politycznych w Paryżu*, Kraków 1892.

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 8 listopada 1929 r. o zakładach naukowych i egzaminach szkolnych, wystarczających do osiągnięcia stanowiska urzędniczego w państwowej służbie cywilnej, Dz. U. 1929, nr 88, poz. 663.

Rybarski R., *Polska Szkoła Nauk Politycznych w Krakowie*, Kraków 1913.

Sławomirski Z., *Jakie korzyści daje Szkoła Nauk Politycznych?*, [w:] *Sprawozdanie Koła Uczniów i Absolwentów Szkoły Nauk Politycznych za rok 1931/32*.

- Sobolewski M., *Krakowska szkoła nauk politycznych*, „Echo Krakowa” 1978, nr 249.
- Ułaszyn H., *O polskich stowarzyszeniach akademickich w Lipsku (fragment wspomnień)*, [w:] *Memorabilia lipskie. Pamiętnik pierwszego ogólnego zjazdu Wychowañców Szkoły Nauk Politycznych w dniu 2 i 3 lutego 1924 r.*, Warszawa 1924.
- Włodarski B., *Problematyka anglosaska w wykładach Szkoły Nauk Politycznych Uniwersytetu Jagiellońskiego*, [w:] *Konstytucjonalizm w państwach anglosaskich*, red. A. Zięba, Kraków 2013.
- Włodarski B., *Przemiany polityczne i ustrojowe Niemiec nazistowskich w wykładach Szkoły Nauk Politycznych UJ 1920-1939*, [w:] *Doktryny, historia, władza. Księga dedykowana prof. Wiesławowi Kozubowi-Ciembroniewiczowi z okazji czterdziestolecia pracy naukowej*, red. A. Citkowska-Kimla, M. Kiwior-Filo, B. Szlachta, Kraków 2009.
- Włodarski B., *Szkoła Nauk Politycznych Uniwersytetu Jagiellońskiego 1920-1949*, Kraków 2015, *Societas*, 76.
- Zięba A., *Miejsce i rola Profesora Michała Rostworowskiego w rozwoju nauk politycznych na Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie*, „Politeja” 2012, nr 1.
- Zięba A., *Problematyka konstytucjonalizmu w programach studiów politycznych na Uniwersytecie Jagiellońskim*, „Politeja” 2012, nr 3.
- Zięba A., *Szkoła Nauk Politycznych Uniwersytetu Jagiellońskiego*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2001, t. 53, z. 2.

Dr Bartosz WŁODARSKI – absolwent Instytutu Nauk Politycznych i Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Jagiellońskiego (2004), doktor nauk humanistycznych w zakresie nauk o polityce (2010). Autor monografii *Szkoła Nauk Politycznych Uniwersytetu Jagiellońskiego 1920-1949* (Kraków 2015) i publikacji z dziedziny historii nauk politycznych.